

De invloed van de kerk op de plaats van de vrouw in de maatschappij (1987)

Sieth Delhaas

Ver. van vrouwen met een academische opleiding (VVAO), 17 januari 1987.

Inleiding

Wanneer we de geschiedenis van het christendom in het westen overzien moeten wij zeggen dat de kerken zich meesteressen hebben betoond in de aanpassing aan de haar omringende cultuur. Als wij dus constateren, dat de plaats van de vrouw binnen de kerk een achtergestelde plaats is, niet slechts vandaag, maar door de eeuwen heen, en we horen wat de moraal theoloog van Eupen zegt over de kerken in onze geschiedenis, dan verschilt de positie van de vrouw in en buiten de kerk in geen enkel opzicht van elkaar.

Hoe komt het dan, dat vrouwen – laten we het nu maar even houden op vrouwen onderling – buiten de kerken denken, nee, zeker weten, dat vrouwen binnen de kerken meer op haar plaats worden gehouden, meer onderdrukt zijn, dan zichzelf?

Zijn, niet-kerkelijke vrouwen vrijer? Hebben zij meer mogelijkheden tot ontplooiing in de maatschappij? Heeft zij meer mogelijkheden om een onafhankelijk bestaan te lijdén?

Als wij de moraaltheoloog van Eupen mogen geloven, dan is de positie van de niet-kerkelijke vrouw in onze samenleving dezelfde als van de vrouw, die binnen een kerkelijk verband leeft. Want: de kerken zijn door de eeuwen heen meesteressen geweest in de aanpassing aan de haar omringende cultuur. Dus: ook wat de visie op de vrouw betreft.

Hoe zag die cultuur er uit toen het christendom opkwam?

Klassiek model

Als Jezus de Jood, de boodschap predikt aan het begin van onze jaartelling, waarop de christelijke kerken zich beroepen, doet hij dat binnen de context, van de Grieks-Romeinse cultuur.

Als Jezus ingaat tegen de samenlevingsstructuren, als hij een plaats in de samenleving en de godsdienst inruimt voor 'de schare die de wet niet kent, voor de mensen met de minderwaardige beroepen, voor slaven en tegelijkertijd een gelijkwaardige plaats schept voor de vrouw, gaat hij daarmee niet alleen in tegen de joodse samenlevingsstructuren van die tijd. Jezus gaat in – en dat wordt pas goed duidelijk als de apostel Paulus – die het evangelie vooral in Europa heeft verspreid – als Paulus de vragen uit de nieuwe christengemeenten in zijn pastorale brieven gaat

behandelen. Dan gaat Jezus in tegen een opbouw van de samenleving, die rust op het denksysteem van de Griekse filosoof Aristoteles (384-322 vóór Christus).

Deze invloedrijke denker heeft in zijn geschriften over de opbouw van de samenleving, o.a. in het deel over de leer over de huishouding, uitgelegd hoe de cel van het huisgezin de hoeksteen vormt van de samenleving, de polis.

De polis gaat alle andere gemeenschappen te boven, omvat die doel is in zichzelf. Is dus zelfgenoegzaam, om het in hedendaags Nederlands uit te drukken. Vandaag de dag zouden we dit hoogste doel de staat kunnen noemen – met de vaak onzichtbare machten achter de staat, de grote multinationale bedrijven, die boven de nationale staten uit in feite de wereldeconomie beheersen.

Die ene huishouding stelt Aristoteles samen uit twee gemeenschappen. De ene bestaat uit een man en een vrouw, die met elkaar paren vanwege de voortplanting en, legt hij uit niet als bewuste opzet, maar omdat het, evenals bij andere dieren en planten natuurlijke drang is een ander wezen na te laten van gelijke soort.

De tweede gemeenschap wordt gevormd door de man – uit de eerste gemeenschap -, de regerende, en een slaaf, de geregeerde, die eveneens paren, een twee-eenheid vormen vanwege het levensonderhoud. Beide relaties, dus man/vrouw en heer/slaaf zijn gelijkwaardig en hebben hetzelfde doel namelijk het levensonderhoud en de voortplanting. Aristoteles vindt, dat de relatie heer-slaaf even natuurlijk is als het seksuele instinct natuurlijk is. De man is in beide gemeenschappen als heersend element de spil van het huisgezin, die in zijn identieke persoon als echtgenoot en als heer van de slaven beide gemeenschappen in zich verenigt tot de totaliteit van het huisgezin. In die zin is de man de oorsprong, het oerelement van alle gemeenschappen.

In deze twee paringen is de heer gelijk aan de geest, het hogere, en vrouw en slaaf gelijk aan het lichaam, het lagere. Dit denkmodel heeft de eeuwen getrotseerd. Vanaf de filosoof-theoloog Thomas van Aquino (1225-1294) bouwden tot in de negentiende eeuw toe filosofen en theologen voort op dit Aristotelische denkmodel. De gedachten over de minderwaardige staat van de vrouw, die er alleen voor de man en instandhouding van de soort is, zijn tot diep in onze eeuw nog door geen denkend man tegengesproken. Is er ooit door een gezaghebbend geleerde een poging gedaan om een andere visie op de vrouw te ontwerpen? Welk belang zou hij daarbij hebben?

Voor de bewoners van de antieke wereld, die zich tot het christendom bekenden, die dus ook de joodse canon, de verzameling heilige boeken, die wij het Oude of Eerste Testament noemen, werd deze filosofie van Aristoteles bevestigd door het verhaal van de zondeval: Eva, de lichamelijke, niet geschapen voor het hogere, het geestelijke, brengt de man ten val en met hem de hele schepping.

Patriarchaat

Natuurlijk is ons huidige gezin, en dus de plaats van de vrouw niet meer het patriarchale model uit de klassieke oudheid.

Er zijn door de geschiedenis heen allerlei veranderingen opgetreden. Maar de kloof tussen privé en de publieke sfeer is groter geworden door de industrialisatie.

Nu lijkt het erop dat het patriarchale gezin in de tijd is verdwenen. Maar wie scherp onderscheidt, ontdekt, dat ons huidige economische systeem dezelfde plaats inneemt als het patriarchaat in de oudheid. Het systeem heeft het patriarchaat niet vervangen, wel veranderd en tegelijkertijd versterkt.

En er is weinig hoop, dat de rol van de vrouw toen en nu veel veranderd is.

Met het mensbeeld uit het scheppingsverhaal en het mensbeeld uit de leer van Aristoteles als twee molenstenen om de hals gaat het evangelie van Jezus, de bevrijdende boodschap voor mensen de wereld in. Zoals we in het tweede, of Nieuwe Testament zien, is de apostel Paulus er al snel bij om zich en daarmee de positie van de jonge christelijke gemeenten, aan te passen aan de heersende Grieks-Romeinse samenlevingsstructuren. Voor protestantse vrouwen is bijvoorbeeld de uitspraak van Paulus uit 1 Korinthe 14: 34 fataal geweest, die luidt: 'Zoals in alle gemeenten der heiligen moeten de vrouwen in de gemeenten zwijgen; want het is haar niet vergund te spreken, maar zij moeten ondergeschikt blijven, zoals ook de wet zegt.'

Hoewel er in de joodse wetgeving duidelijke richtlijnen zijn gegeven, dat er van God geen beeld gemaakt mag worden, is tegen die regel misschien wel de grootste overtreding begaan.

JHWH, die zich openbaarde als de God van de Joden en ook door de Christenen als god is aanvaard, is door de eeuwen heen als man 'verbeeldt'. Mary Daly, de filosoof-theologe, die de aanzet heeft gegeven tot feministische theologie met haar boek 'Vorbij God de Vader' schrijft:

'Als God mannelijk is, dan is het mannelijke God'.

Aan die God, die mannelijk is gemaakt door priesters en theologen, die zelf ook allen mannen waren, hebben mannen zich allerlei rechten ontleend, die met de bevrijdende boodschap van het joodse geloof en later de boodschap van Jezus niets van doen hebben. De vadersnaam is, integendeel, dekmantel geworden van macht, geweld, oorlog, onderdrukking en despotisme, seksisme en racisme.

Wat het seksisme betreft: de gezaghebbende heerser, de vader, wijst hoe de weg van de vrouw dient te zijn, hoe zij dient te leven, hoe hij beslissingen voor haar neemt en zij hem slechts heeft te volgen,

Om te voorkomen, dat deze verhouding tussen mannen en vrouwen als allang achterhaald opzij wordt geschoven: pas in het midden van de jaren tachtig is in Nederland – dus nog maar net – onder grote druk van de vrouwenbeweging – de wet tot stand gekomen, dat een vrouw niet meer verplicht is haar echtgenoot te volgen bij verhuizing, De echtgenoot moet op die manier worden gedwongen tot redelijk overleg en ook de belangen van vrouw en kinderen onder het oog zien bij het plannen van zijn carrière.

Vrouwen hebben intussen – de eeuwen door in onze cultuur – niet geleerd vertrouwen in zichzelf op te bouwen. Zij heeft zichzelf leren zien met de ogen van de mannelijke cultuurmaker. Wij moeten nu elkaar niet wijs maken, dat het geëmancipeerde vrouwbeeld meer mens is. We hoeven maar te kijken naar de reclameboodschappen, die dag in dag uit ons vrouwbeeld repeteren tot een eindeloos diepe breuk met ons mens-zijn.

Om zicht te krijgen op de beelden die er van vrouwen in onze samenleving bestaan, is het goed om te leren zien en te leren analyseren. In de zomer van 1986 zond – de VPRO of de Vara, dat weet ik helaas niet zeker – enkele films uit van regisseur Visconti. De mannen die in

‘Il gattopardo’ en ‘The damned’ optreden, zijn stuk voor stuk persoonlijkheden en stellen bepaalde karakters voor; de twee vrouwelijke hoofdrollen in beide films zijn steeds een Maria – de vereerde moeder Gods – en een Eva-typering. Beide vrouwen zijn even mooi om te zien.

Het onderscheid zit echter hierin, dat de ene typering steeds zeer religieus en een voortreffelijke echtgenote/moeder is, die zich opoffert en na elke seksuele daad een kruis slaat.

Het andere type is een op geld en macht beluste, verleidelijke en slechte vrouw met een verwoestende invloed op alles wat binnen haar bereik komt.

Ik heb het als intens beklemmend ervaren, dat een knap filmer als Visconti, die verder zo scherp situaties weet te analyseren, de eeuwenoude beeldvorming van vrouwen kritiekloos in de tijd verder rolt. Want films zijn geen vrijblijvende tijdverdrijvers. Ook kunst en literatuur – en niet alleen de bijbel en de preken in de kerken – dragen boodschappen uit. Boodschappen die in dit geval doorgeven hoe vrouwen zijn en hoe zij zich (dienen) te gedragen.

Ook de bijbel is literatuur en daarom houden bijbelverhalen een bepaalde boodschap in, Zij zijn en worden gebruikt om ideologieën te rechtvaardigen. Het scheppingsverhaal van Adam en Eva is zo door de eeuwen heen gebruikt om de vrouw te onderdrukken.

Zo kan het scheppingsverhaal van de kerk binnen een cultuur, die nog altijd vasthoudt aan de leer van Aristoteles van de vijftiende tot de zeventiende eeuw in Europa ontaarden in een moord op miljoenen vrouwen en meisjes. Zij worden op de meest wrede manier de dood ingejaagd om de religieuze waandenkbeelden van fanatieke celibataire mannen. Deze waandenkbeelden zijn gebaseerd de *Heksenhamer*, waarin dominicaner monniken bewijzen, dat vrouwen een verbond met de duivel hebben gesloten. Toen en in de tijd van de Romeinen, die elkaar ook al griezelverhalen over vrouwen vertelden, overheerst de angst voor impotentie die de heks de man kan aandoen.

De haat tegen de vrouw en de verachting van de vrouw, die wel onuitroeibaar lijkt te zijn, spreken kerkvaders in het verleden – maar ook vandaag lijkt het niet anders – open en bloot uit.

Een paar voorbeelden:

Kerkvader Tertullianus (150-222)

‘Vrouw gij zijt de poort naar de hel. Gij hebt hem verleid die de duivel niet rechtstreeks durfde te benaderen. Uw schuld is het dat Gods Zoon sterven moest. Ge zoudt immers in rouw en lompen gekleed moeten gaan.

Kerkvader Augustinus, op wie zowel de katholieke als de reformatorische kerk en theologie zich nog altijd beroept (400 nChr.) ziet in de vrouw de gevaarlijke verleidster, die in alles de man ondergeschikt dient te zijn en wier aanblik hij moet vermijden. Het is voor hem zelfs niet

Gelaagdheid van de teksten

1. Bijbelse laag

- Bijbel opgevat als cultuurboek

2. Menselijke laag, thema: 'Mens van vlees en bloed' (de Bijbel in een ander licht)

3. Autobiografische of persoonlijke laag

4. Soms ook connectie met andere levensbeschouwingen (in het bijzonder het boeddhisme, het taoïsme)

eens zeker of de vrouw wel naar Gods beeld geschapen is. De vrouw mag van hem, in tegenstelling tot eerdere perioden in de jonge christenheid, geen onderwijs geven, niet als getuige optreden, geen eed zweren, rechtspreken of regeren.

In die jaren wordt de vrouw langzaam weer afgepakt wat de vrouw door de invloed van de boodschap en de levenshouding van Jezus wel had gekregen: recht op prediking, onderwijzen, eed zweren, als getuige optreden, rechtspreken en regeren.

En dan loop ik even vooruit op de volgende lezing in deze serie over vrouw en religie. De theologe Elisabeth Schüssler Fiorenza (Ver.St.), heeft, een onderzoek gedaan naar de positie van de vrouw in de christelijke beweging van de eerste eeuwen.

Zij is tot heel verrassende ontdekkingen gekomen n.l. dat het heel lang een beweging is geweest van mannen en vrouwen, die een heel gelijkwaardige positie innamen. Maar dat de geschriften die daarvan getuigen uit de lijst van boeken, dus wat nu het Nieuwe Testament is, met opzet is weggehouden.

Gelijkwaardigheid van de positie van de vrouw aan die van de man was staatsondermijnd. Het druiste immers in tegen de opbouw van de staat, zoals wij die bij Aristoteles hebben gezien en waarop uiteindelijk ook ons economisch-maatschappelijk systeem rust? De hoeksteen van onze economie-samenleving is immers nog altijd het gezin, met de vrouw thuis en de man als kostwinner. Hierop berust nog altijd onze, vooral sociale, wetgeving, ook al leeft meer dan de helft van de Nederlanders niet meer in gezinsverband.

Kerkleer

Terug naar de vroege Middeleeuwen. Op het concilie van Auxerre (578) wordt de vrouw verboden het brood bij het avondmaal of de eucharistie met blote handen aan te pakken, omdat het wel eens zou kunnen worden verontreinigd. En op een andere kerkvergadering, een synode in 585 wordt een felle discussie gevoerd over de mening van een bisschop dat de vrouw geen mens kan worden genoemd.

Thomas van Aquino (circa 1250) tenslotte, acht vrouwen biogenetisch, kwalitatief en functioneel minderwaardig aan de man.

Volgens hem is de man 'principe en doel der vrouw (alsof we Aristoteles horen spreken) en zij is 'iets toevalligs en gebrekkigs in de schepping. Maar voor dit soort uitspraken hoeven we eigenlijk niet naar het verleden terug.

De Nederlandse aartsbisschop heeft ons aller geheugen over de positie van de vrouw enkele weken geleden weer eens opgefrist.

Ook de reformatie brengt weinig hoop voor de vrouw om haar de positie, die Jezus en het jonge Christendom de vrouw gunde, terug te geven. Maarten Luther (1483-1546) heeft in zijn gesprekken met studenten en collega's getracht van het huwelijksleven van man en vrouw een beeld te geven. In de zogenaamde 'tafelgesprekken' die opgetekend zijn, komen de meest wonderlijke vragen over de omgang tussen beide geslachten voor, vragen van mannen aan een man. Enerzijds is er de zeer negatieve kijk op de vrouw vanuit de traditie, in die tijd nog aangescherpt door de heersende heksenwaan. Anderzijds is er het echtpaar Maarten Luther en Katharina von Bora – een sterke vrouw, die algemeen respect afdwingt -, twee mensen die samen heel bewust iets van hun verbintenis willen maken. Een unicum voor die tijd.

Toch duiden Luthers uitspraken over het huwelijk, dus een verbintenis van een man met een vrouw, een tweederangs schepsel, meer in de richting van een niet te ontlopen noodlot, als

sluis voor ‘kwade driften’ als hij zegt: ‘Trouwen is een medicijn tegen hoererij. En zelfs ondanks het bekwaam ondernemerschap van zijn vrouw Katharina, die door landerijen te kopen en te bebouwen, een veestapel te houden en bier te brouwen, hun gigantische huishouding draaiende kon houden, waagt de reformator-theoloog te zeggen: ‘Want vrouwen zijn door God voornamelijk daartoe geschapen, dat ze kinderen zullen dragen – hun mannen tot grote vreugde – en om barmhartig te zijn.

Om te bewijzen, dat dit soort meningen niet zijn achtergebleven in de nadagen van de duistere Middeleeuwen, een zeer recent voorbeeld. De defensiespecialist van het CDA, de heer Frinking, meende op het voorgenomen volkspetitionnement tegen de komst van kruisraketten in Nederland te moeten opmerken, dat het Volkspetitionnement niet geldig kon zijn omdat zélf vrouwen en kinderen mogen tekenen.

Behalve aan de Grieks/Romeinse traditie, heeft de kerk zich, wat betreft het gezin en dus de positie van de vrouw zich eveneens aangepast aan de Germaanse samenleving, die zij bij de kerstening van Europa aantrof. ‘Met naïeve opgetogenheid constateerde de geestelijkheid overeenkomsten met de evenzeer concrete en praktische gedragsregels die men aantrof in het Oude Testament. Deze aanpassing werd zelfs tot hoogste strategie verheven, waarvoor de vingerwijzingen van Gregorius de Grote (paus van 590-604) aan zijn missionarissen vaak als symbool worden genoemd. Wat in deze Germaanse periode vooral opvalt is de erkenning van het huwelijk als de ruggengraat van de samenleving. De seksualiteit is in haar gerichtheid op voortplanting van de clan en van de verhoudingen daarbinnen een zaak, die om verfijnde regelingen vraagt, De kerk is in deze periode echter zozeer integraal onderdeel van de samenleving dat nauwelijks valt uit te maken welke regelgeving nu primair als kerkelijk en welke als maatschappelijk zou moeten worden bestempeld.

Zo is het ook in onze tijd. De kerken zeggen ook vandaag de dag: de positie van huisvrouw en moeder is voor de vrouw een prijzenswaardige taak. Maar ook hier weer: de kerk reageert op wat er in de samenleving aan de hand is. We zeggen toch altijd wat laatdunkend: de kerk loopt achter de feiten aan!

Het ideaal van de moeder en huisvrouw thuis, bezig met de verzorging van man en kinderen is een ideaal, dat opkwam rondom de jongste eeuwwisseling. Alle vrouwen, niet alleen de burgeressen, maar ook de arbeidersvrouwen zouden moeten kunnen thuis blijven. De oude arbeidsverdeling komt weer om de hoek kijken. En de kerk legitimeert wat er gebeurt, onderschrijft wat de samenleving vóór-schrijft.

De kerk – en dat geldt zowel voor de katholieke als de reformatorische – onderschrijft met bijbelse normen wat de samenleving ontwikkelt.

Moderne economie

En zo zijn de bijbelse verhalen, de bijbelse vrouwenfiguren, die stammen uit een cultuur, waar vrouwen in het zelfde rijtje werden genoemd als het vee, gewoon eigendom van de echtgenoot, voorbeeld voor vrouwen door de eeuwen heen: gehoorzaam, nederig, verdraagzaam, zorgend, vriendelijk. De bijbelverhalen en de positie van de vrouw daarin heeft niets meer te maken met de rol die zij in die cultuur speelt, maar is door de eeuwen aangepast aan de maatschappelijke rol, die de vrouw in onze cultuur had. Bijvoorbeeld: de traditionele arbeidsverdeling, zoals die in de afgelopen honderd jaar tot stand is gekomen wordt door de christelijke ethiek – dus door de kerken – beoordeeld als goed en

onveranderlijk. Dit wordt onderbouwd door te spreken van de natuurlijke aanleg van vrouwen en mannen, dat mannen en vrouwen elkaar zouden aanvullen (Gen.1). Daarmee wordt een historisch gegroeide arbeidsverdeling binnen onze cultuur tot Gods wil.

Dat de emancipatie van de vrouw nog ver te zoeken is, ook vandaag nog, kan men vrijwel dagelijks in de kranten lezen.

Op 8 januari 1985 bijvoorbeeld moest het FNV nog een kort geding aanspannen tegen de regering om gedaan te krijgen, dat het kabinet de EEG-richtlijn van 1978; volgt waarin gelijke behandeling voor mannen en vrouwen in de sociale zekerheid wordt voorgeschreven

Dat er nu sprake is van een Europese richtlijn getuigt ervan, dat er binnen de samenleving, dankzij de eigen strijd van vrouwen, die sinds de vorige eeuw op gang is gekomen, langzaam iets verandert. Vrouwen moesten in Nederland tot 1921 een keiharde strijd voeren om kiesrecht te krijgen.

De voorvechtsters van dat kiesrecht verwachtten na haar overwinning, dat gelijkberechtiging van mannen en vrouwen vanzelf zou volgen. Zij vergisten zich. Zij rekenden buiten de waarde van het diep ingevreten bederf, dat de vrouw – van een ander geslacht dan de man – door hem al van mensenheugenis af niet als zijns gelijke is beschouwd. Afgevochten kiesrecht bracht in wezen geen verandering van het vrouwbeeld. Er moest en moet nog meer gebeuren. Erkennen, dat de vrouw dezelfde rechten heeft als de man, betekent ook voor de man: emanciperen. Wegtrekken uit de vaste patronen van zijn bestaan. Dat betekent voor hem: afstaan van voorrechten, onder andere het recht op persoonlijke verzorging van hem en zijn eventuele kinderen door vrouw/moeder/vriendin.

Maar evenals in de oudheid heeft de economische structuur er belang bij, dat noch de vrouw, noch de man emancipeert, maar dat zij beiden slaaf blijven binnen dit systeem.

De kerk, hebben we gezien, heeft zich door de eeuwen heen aangepast aan de bestaande wanverhouding tussen man en vrouw in de cultuur. De vrouwen die sinds de jaren zeventig zich vanuit het feminisme bezighouden met theologie stellen echter zowel de samenleving als de kerk onder kritiek aan de hand van het beeld-Gods-zijn van de mens zowel vrouw als man.

Dat wordt een gevecht met de machten.

EUROPEAN WOMEN'S
LOBBY
EUROPEEN DES FEMMES